



BONAVENTURA'DA DİN FELSEFE İLİŞKİSİ

Muammer İskenderoğlu, Değişim yay. 2008, 151 s.

*Yakup ÖZKAN**

İslam dünyasının 8-10. yüzyıllar arasında yaşadığı deneyimin bir benzerini, Hristiyan Latin dünyası 12-13. asırlar arasında yaşamıştır. İslam düşüncesinde din ve felsefe ilişkisine dair tartışmalar İslam dünyasında yaşanan çeviri hareketi sonucu meydana gelirken, Yunan ve İslam düşünürlerinin eserlerinin Latince'ye aktarılmasıyla da Hristiyan Latin dünyasında yeni teolojik sentezler ve belirgin felsefi akımlarla birlikte din ve felsefe ilişkisine dair tartışmalar ortaya çıkmıştır. Söz konusu ettiğimiz deneyim ilk olarak İslam dünyasında yaşandığı için İslam düşüncesindeki din ve felsefe ilişkisine dair tartışmalar Yahudi ve Hristiyan düşünürlere hem metin hem de örnek sunmuştur. Bu söylediklerimizle ilgili derinlemesine bilgiyi ise aşağıda tanıtımını sunmaya çalışacağımız eserde bulabilmekteyiz. Bir giriş, iki temel bölüm ve bir sonuçtan oluşan bu çalışmanın temel konusu olarak 13. asır Hristiyan düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan mistik teolog Bonaventura'nın din felsefe ilişkisine yaklaşımı, önemli ve temel felsefi sorunlar üzerinden tartışılmaktadır.

Eserin giriş kısmında Bonaventura'nın (1217-1274) hayatı ve eserleri incelenmektedir. Yazara göre Bonaventura'nın düşünce yapısının şekillenmesinde Kutsal Kitap'tan sonra en etkili şahıs Augustine'dir. Bununla beraber Bonaventura'nın Kutsal Kitap, kilise babaları ve Ortaçağ teologları ile ilgili bilgisini derinleştirmiş, buna ilave olarak Aristoteles, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozofların öğretilerini tanımaya çalışmış olduğunu belirten yazara göre

* SAÜSBE İslâm Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Bonaventura Aristoteles külliyyatından büyük oranda yararlanmışır. İskenderoğlu'na göre Bonaventura'nın 1257 yılından 1274 yılına kadar genel mürşitliğini sürdürdüğü Fransisken tarikatı, Francis Bernardone'nin (1181-1226) Papalık'ın onayını alarak kurduğu dini bir tarikatır. Fransisken tarikatına ilave olarak 13. asırda Augustine keşişleri tarikatı ve Dominiken tarikatı gibi birçok dini grubun ortaya çıktığını belirten İskenderoğlu'na göre bu tarikatlardan ön plana çıkanlar ise 13. asırda eğitimin yaygınlaşması ve geliştirilmesinde önemli rol oynamış olan Fransiskenler ve Dominikenler'dir. Bununla birlikte bu her iki tarikat Yunan ve İslam düşünce mirasının Latin dünyasına aktarılması sonucunda bu zengin mirasın incelenmesi, özümsemesi veya reddedilmesi sürecinde belirleyici rolde bulunmuştur.

İskenderoğlu'na göre Bonaventura birçok eser kaleme almıştır. Ona göre genel hatlarıyla düşünürün eserlerini, üniversitedeki hocalık dönemi ve Fransisken tarikatı genel mürşitlik dönemi olarak hayatının iki farklı dönemi içine yerleştirmek mümkündür. Kişisel tecrübesini de yansıttığı birçok eseriyle Bonaventura'nın *mistisizm* ile *teolojinin* mükemmel bir sentezini sunduğunu ifade eden yazara göre Bonaventura'nın Ortaçağ düşüncesine asıl katkısının *teolojik* ve *mistik* olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İskenderoğlu'na göre Augustine gibi Bonaventura da felsefe ve teoloji arasında keskin ayrım yapmaktan ziyade teolojik ve felsefi konuları tek bir *Hristiyan hikmeti* içinde birleştirmeye çalışır. Bu bağlamda Bonaventura'nın Augustineci gelenek içinde olduğu söylenebilir.

Birinci bölümün genel başlığı Bonaventura'da din felsefe ilişkisinin tartışıldığı ortamdır. Bu kısımda ilk olarak Yunan ve İslam düşüncesinin Batı'ya aktarımı ele alınır. Yazara göre 11. asırda Papa II. Sylvestre'nin teşviki ile başlayan çeviri hareketi ile Yunan ve İslam düşünürlerinin birçok eseri önce-leri Arapça'dan Latince'ye, daha sonraları da bazı Yunan düşünürlerinin eserleri doğrudan Yunanca'dan Latince'ye aktarılmıştır. Bu süreçte Yunan felsefesinin Ortaçağ Yahudi ve Hristiyan düşünürlerine aktarılmasında İslam düşüncesindeki din felsefe ilişkisine dair tartışmalar da Yahudi ve Hristiyan düşünürlerine hem metin hem de model sunmuştur. Buna örnek olarak, Yahudi düşünürlerinden İbn Cebiol (ö. 1058) ve İbn Meymun'un (ö. 1204) isminin özellikle zikredilmesi gerekir. Ayrıca yazara göre bu düşünürler de Hristiyan düşünürlerini etkilemiştir. Örneğin, Yunan düşüncesinin Hristiyan düşüncesi ile uzlaştırılmasında, Latin dünyasında *Fons Vitae* adıyla bilinen *Yenbû'u'l-Hayât* adlı eseriyle İbn Cebiol Bonaventura gibi düşünürleri etki-

lemiştir. Yine İbn Meymun da Latince'ye *Dux Dubitantium* adıyla çevrilen *Delâletü'l-Hâirîn* adlı eseri ile Hristiyan düşünürler için en önemli başvuru kaynağı olmuştur. Yazara göre çeviri öncesi dönemde birçok teolojik eser üretilmekle birlikte, teoloji yeni bir senteze ulaşmamıştır. Bu dönemde henüz belirgin bir felsefi akımdan da söz etmek mümkün değildir.

Birinci bölümde ikinci olarak, çeviri hareketi sonucunda Latin dünyasına ulaşan literatürün özümsemesi sürecinde 13. asırda ortaya çıkan farklı akımlar ve bu akımlara mensup Hristiyan düşünürlerin din felsefe ilişkisine dair yaklaşımları incelenmektedir. Bu akımlara geçmeden önce yazar, Katolik Kilisesi'nin bu akımlar karşısındaki tutumuna değinmektedir. Ona göre din felsefe ilişkisine dair tartışmalar İslam dünyasındaki tartışma ortamından oldukça farklı bir ortamda gerçekleşmiştir. Latin düşünürler Katolik Kilisesi'nin sürekli baskı ve yasaklamaları altında görüşlerini ifade etmişlerdir. Yazara göre bu asır boyunca Kilise sadece dini konuların nasıl işlenmesi gerektiğini değil, aynı zamanda felsefi konulardan ne kadarının ve nasıl işlenmesi gerektiğini belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca 13. asırda kurulmaya başlanan üniversiteler de bu ilkeler temelinde yapılmışlardır.

Bu akımlara gelince, İskenderoğlu, ilk akım olarak bünyesinde Yeni Eflâtuncu ve İbn Sînâcı unsurlar da bulunduran Latin Aristoculuğu'nu, bu akımın öne çıkan iki önemli (*Büyük Albert, Thomas Aquinas*) düşünürünü ele alarak inceler. İskenderoğlu'na göre Büyük Albert'in Aristo'yu yorumlama ve Latinlere anlaşılır kılma çabasının, öğrencisi Thomas Aquinas'ın eserlerinde daha başarılı bir senteze dönüştüğü söylenebilir. Albert'in (1200-1280) teoloji ve felsefenin her alanıyla ilgili eserler kaleme aldığını ifade eden yazara göre Albert, Aristo eserlerinin hemen tamamına şerhler yazan ilk *skolastiktir*. Albert'in bu eserleri yazarken Müslüman, Grek ve Bizanslı filozofların eserlerinden yararlanmış olduğunu söyleyen İskenderoğlu'na göre Albert'in amacı Aristo'yu sistematik olarak inceleyerek felsefenin sağlam bir şekilde Latin dünyasına girmesini sağlamaktır. Yazara göre onun düşünce sistemi bir çok Aristocu unsuru benimsemekle beraber, Augustineci ve Yeni Eflâtuncu bir çok unsuru da yapısında barındırmaya devam etmiştir. İskenderoğlu, Albert'in düşüncesini bu şekilde genel olarak değerlendirdikten sonra onun din felsefe ilişkisine dair yaklaşımını üç önemli mesele (*alemin ezeliği, insani aklın birliği ve insani mutluluğun tabiatı*) üzerinden incelemektedir.

Thomas Aquinas'a (1225-1274) gelince, yazara göre Albert'in uzun süre öğrencisi olan Aquinas da hocasının izinden giderek döneminde henüz Latin

dünyasına yeni ulaşmış olan Aristo külliyatına ilave olarak Müslüman ve Yahudi düşünürlerin eserlerinden de faydalanarak Hristiyan düşüncesinde yeni bir *senteze* ulaşmıştır. Aristocu temel üzerine bina edilen bu düşünce sistemi o güne kadar Batı Hristiyanlığında en etkili sistem olma özelliğini tekelinde bulunduran Augustineci düşünce sistemi karşısına en önemli alternatif olarak çıkmıştır. İskenderoğlu'na göre dönemin diğer düşünürleri gibi Aquinas'ın da çözüm aradığı en önemli mesele felsefe ile Hristiyan inancı arasında nasıl bir ilişkinin benimsenmesi gerektiğidir. Aquinas düşüncesi hakkındaki bu genel değerlendirmelerinden sonra yazar, *alemin menşei, insani aklın birliği ve insani mutluluğun mahiyeti* gibi konularda Aquinas'ın filozofların görüşleriyle ilgili değerlendirmelerini özetler.

Yazar, ikinci akım olarak 13. asır Batı düşüncesindeki temel akımlardan *Latin İbn Rüşdcülüğü*'nü, bu akımın öncüleri olarak zikredilen düşünürlerden Daçya'lı Boethius (ö. 1275) ve Brabant'lı Siger'in (ö.1284) *alemin ezeliği, insani aklın birliği ve insani mutluluğun mahiyeti* konularındaki görüşlerini ele alarak inceler. Yazara göre bu akımın temel ilkelerinden öne çıkanlar şunlardır: 1. İnsani aklın birliği; 2. Mutluluğun bu dünyada ulaşılabilir olduğu; 3. Alemin bir başlangıcı ve sonunun olmadığı; 4. Çifte hakikat teorisi; bu öğretiyeye göre iman hakikati ile akıl yoluyla ulaşılan hakikat arasında uzlaştırılması mümkün olmayan bir çatışma vardır.

İskenderoğlu üçüncü olarak ise 13. asrın ortalarından itibaren gelişen Aristoculuk ve İbn Rüşdcülük akımları karşısında Bonaventura'nın öncülüğünde gelişen ve Latin dünyasına aktarılan felsefi mirasa bu iki akımdan farklı bir yaklaşım sergileyen akım olarak *Augustinecilik*'i ele almaktadır. Yazara göre bu akıma mensup düşünürler sadece Latin İbn Rüşdcülüğü'nün temsilcilerine değil, Thomas Aquinas gibi Latin Aristoculuğu'nun temsilcilerine de eleştiriler yöneltmişlerdir. İskenderoğlu'na göre Latin Aristoculuğu'nu benimseyenlerin genellikle Dominikenler tarikatına mensup olmaları nedeniyle, bu dönemdeki Aristoculuk ile Augustinecilik arasındaki mücadele, Fransiskanlar ile Dominikenler'in mücadelesi şeklinde de görülebilir.

İkinci bölüme gelince, burada Bonaventura'da din felsefe ilişkisi iki kısım halinde incelenir. Birinci kısımda Bonaventura'nın felsefe ve teoloji hakkındaki düşünceleri, ifade edilir. İskenderoğlu'na göre Bonaventura'nın felsefi sisteminin temelini sudur, örnekçilik ve dönüş kavramları oluşturur. Sudur Tanrı tarafından yaratılan alemi, örnekçilik yaratıkların örneği olması açısından Tanrı'yı, dönüş ise Tanrı'nın ışığı ile aydınlanmış olan yaratılmış varlıkla-

rın O'na dönüşünü inceler. Yazar bu genel değerlendirmeden sonra ilk olarak *ilimler tasnifinde felsefe ve teoloji* başlığı altında düşünürün ilimler tasnifine göre felsefe ve teolojinin yerini inceler. İkinci olarak *teolojinin mahiyeti* başlığı altında teolojinin konusunu, temel yöntemini, ilimler tasnifindeki yerini, teorik bir ilim mi yoksa pratik bir ilim mi olduğunu ve etkin nedenini inceler. Üçüncü olarak da *iman anlama ilişkisi* başlığı altında iman akıl ilişkisine ve her iki kavramın alanlarına dair tartışmayı sunar. Bu birinci kısımda yazar son olarak Bonaventura'nın düşüncesine göre felsefe ve teolojide kesinlik meselesini inceler. Bonaventura'ya göre iman ışığı ile aydınlatılmamış filozofların yanılgıdan kurtulması mümkün değildir.

İkinci bölümün ikinci kısmında ise *din felsefe çatışması ve filozofların eleştirisi* genel başlığı altında düşünürün ilk bölümde ele alınan üç temel çatışma konusuna nasıl yaklaştığı incelenir. İskenderoğlu'na göre Bonaventura hakikate ulaşmada aklın yetersizliğine vurgu yapar ve ilahi aydınlanma olmaksızın felsefenin hatadan kurtulamayacağını sıkça ifade eder. Bu bağlamda düşünürün, Aristo'ya ve onu takip eden filozoflara attığı temel yanlışlıklar şu şekilde tasnif edilebilir: 1) Eflâton'un benimsediği idealar öğretisinin ve eşyanın örneklerinin Tanrı'da var olduğunun reddedilmesi. 2) Bu öğretinin reddinden kaynaklanan ikinci bir yanlışlık Tanrı'nın sadece kendini bildiğinin kabul edilip, evrene dair bilgisinin ve inayetinin reddedilmesidir. 3) Tanrı'nın alemi bilmemesi öğretisinden kaynaklanan bir yanlışlık da alemde gerçekleşen her şeyin zorunlulukla meydana geldiği öğretisidir. 4) Zorunluluk öğretisi de ebedi hayat ve oradaki mükafat ve cezayı imkansız kılar. 5) Aristo'ya atfedilen yanlışların en büyüğü alemin ezeliyeti öğretisidir. 6) Alemin ezeliyeti öğretisinden kaynaklanan bir yanlışlık da İbn Rüşd'ün Aristo'ya attığı bütün insanlar için tek bir aklın var olduğu öğretisidir.

Yazar, Bonaventura'nın filozoflara attığı temel yanılgıları bu şekilde özetledikten sonra üç temel mesele hakkındaki görüşlerini ve eleştirilerini ayrıntılı olarak ele almaktadır. İlk olarak alemin ezeliyeti meselesini incelemektedir. Bonaventura'ya göre hem bir bütün olarak alemin kendisinin, hem de onun temel ilkesinin yoktan meydana geldiği öğretisi inanan biri için açık ve şüphe götürmez bir hakikattir. Bununla beraber uzun süredir bu meseleyi araştırmalarına rağmen, filozoflar bu hakikate ulaşamayıp onu reddetmişlerdir. Yazara göre düşünür, filozofların, her ne kadar imanın öğrettiği hakikate ulaşamamışlarsa da alemin bir nedensel ilkesinin olduğu hususunda teologlarla hem fikir olduklarını söyler. Düşünüre göre bu iki grup arasındaki ihti-

laf bu nedensel ilkenin hangi açıdan alemin nedeni olduğu meselesi ile ilgilidir. Bonaventura'ya göre alemdeki her şeyin hem maddesi hem de formu meydana getirilmiştir. Düşünüre göre eşyanın ezeli formları vardır ve onlar Tanrı'nın zihninde olup ondan ayrı değildirler. Tanrı bu formlara göre eşyayı yaratmıştır. Bununla birlikte düşünüre göre eşya, imanın belirttiği, aklın da ispat ettiği gibi doğrudan Tanrı tarafından yaratılmıştır.

İskenderoğlu ikinci olarak *insani aklın birliği* sorununa dair tartışmaları sunmaktadır. Ona göre Bonaventura bu konuda filozofların yanlışa düştüğünü belirtmekle beraber, bu meselede İbn Rüşd ve Maniheistlerin düştüğü yanlışın daha büyük olduğunu vurgular. Yine Eflâton ile kıyaslandığında Aristo'nun bu konuda yalnız felsefi açıdan yanlışa düştüğünü belirtir. Dolayısıyla filozofların en üstünü kabul ettiği Aristo'yu her konuda doğruya diğer filozoflardan daha yakın gören düşünür, onun görüşlerini sadece yanlış aramak için aramaz. Aksine hakikat arayışında onu en çok başvurduğu filozof olarak görür ve mümkün olduğunca görüşlerini Augustine'in görüşleriyle uzlaştırmaya çalışır.

Yazar üçüncü mesele olarak Bonaventura'nın *insani mutluluğun mahiyetine* dair görüşlerine yer vermektedir. İskenderoğlu'na göre Bonaventura da çağının düşünürleri gibi insanın nihai amacının mutluluk olduğu görüşünü tekrarlar. Fakat onun mutluluk anlayışı Aristo'dan ziyade Augustine'in anlayışıyla benzerlik gösterir. Yazara göre Aristo mutluluğu nefsin erdeme uygun etkinliği olarak tanımlar ve insanın en yüce etkinliğinin düşünme olması nedeniyle en yüce mutluluğunun tam anlamı ile teorik hayatta gerçekleşeceğini söyler. Yazara göre düşünür, Aristo'nun mutluluk anlayışını üç açıdan eleştirir. İlk olarak onun düşünsel hayatı ebedi hayatın sürekliliğinden yoksundur. Çünkü Bonaventura'ya göre insani nefsin ölümsüzlüğü en yüce mutluluğun imkanının en önemli şartıdır. İkinci olarak soyut hakikatler insanı mutlu kılmakta yetersizdir. Çünkü düşünüre göre insanın nihai amacı sadece en yüce hakikati bilmek değil, aynı zamanda en yüce ile birleşmektir. Bonaventura her insanda doğal olarak en yüce hakikat ve en yüce iyi olan Tanrı'yı bilmek ve sevmek arzusunun olduğunu vurgular. Son olarak insan doğal yollarla bu sonsuz mutluluğa ulaşma olanağına sahip değildir. Düşünüre göre ise insanın doğal yollarla hakikatin eksiksiz bilgisine ulaşması imkansız olduğu gibi, Tanrı'nın yardımı olmaksızın O'nunla birleşmesi ve en yüce mutluluğa ulaşması da olanaksızdır.

Sonuç olarak Hristiyan düşüncesindeki din felsefe ilişkisine dair tartışmalara yönelik bilgi veren bu araştırma Yunan ve İslam felsefesinin Latin dünyasında felsefenin gelişimini ciddi bir şekilde etkilediğini gösteren değerli bir çalışmadır. Yine bu doğrultuda Yunan, İslam, Yahudi ve Hristiyan düşünceleri arasındaki ilişkiyi göstermesi, düşünce tarihindeki sürekliliği ve farklı düşünceler arasındaki ilişkiyi fark ettirmesi bakımından ufuk açıcı bir özellik taşımaktadır. Çünkü bu fark ettirme felsefenin evrenselliğini görebilme açısından önemlidir. Ayrıca bu çalışma İslam düşüncesinde Gazâlî'nin filozoflara yönelttiği eleştirilerin bir benzerini Hristiyan düşüncesinde Bonaventura'nın filozoflara yönelttiği eleştiriler üzerinden göstermesi açısından da önemlidir. Eserin bir diğer özelliği konuların birincil kaynaklar üzerinden işlenmesidir. Yine kullanılan dilin sadeliği ve anlamsal yoğunluğu araştırmanın felsefi değerini artıran bir başka özelliktir. Araştırmanın değerliliğini gösteren bir başka özellik ise daha önce hem İslam hem de Hristiyan düşüncesine ait çalışmalar yapan bir yazar tarafından kaleme alınmasıdır. Son olarak, bu çalışmanın bu tür araştırmalar için teşvik edici ve yol gösterici bir niteliğe sahip olduğunu ifade edebiliriz.